

A. S. M. PATELSKI

DE 'KIPPENDE' HANS HENDRIK A CAMPO

In het archief van de heerlijkheid en schepensbank Kerkrade, dat bewaard wordt in het Rijksarchief in Limburg te Maastricht, bevindt zich een dossier met daarin enige processtukken van een gerechtelijk vooronderzoek uit het jaar 1688 tegen Hans Hendrik a Campo en zijn vrouw.¹ De zaak betrof een uit de hand gelopen ruzie die ontstond bij het spelen van een oud, met Pasen traditioneel gespeeld spel, dat toen 'het kippen van paaseieren' werd genoemd en nu bekend is als het 'tietsje' van eieren.

Het gevecht

Het gebeurde op paaszondag 18 april 1688 in de herberg van de schutbode Willem Stalmans te Chevremont. Op last van Noël Bombay, schout, en Jan Rutzervelt, schepens van Kerkrade, legde de ruim vijftig jaar oude Willem Stalmans² zes dagen later onder ede een verklaring af over het voorval.

De naburen van de buurtschap 'Scheveimont' (Chevremont) kwamen die middag terug van de vespers die waren gehouden in de parochiekerk te Kerkrade. Zij spoedden zich naar de herberg van schutbode³ Willem Stalmans om, zoals van oudsher gebruikelijk, paaseieren te gaan 'kippen'. Bij hen voegde zich ook Hans Hendrik a Campo, de pachter van de naburige pacht-hoeve van kasteel Erenstein. Verder waren onder de aanwezigen Peter Conssen en zijn vader Lenard. Volgens de verklaring van herbergier Willem Stalmans gebeurde het *gelijk men bij vorige tijden oijck meermaelen gesien heeft, dat verscheidene personen pae-scheijer hebben vuyjgetrocken ende dar-mede kippende, die gebroeckene heb-

ben geleght in eene schoetel bij een ander'. De jeugdige Peter Conssen speelde het spel tegen de meer ervaren Hans Hendrik a Campo en had inmiddels al zeven of acht eieren verloren. Geheel tegen de regels in nam hij drie of vier gebroken eieren terug uit de schotel en liep daarmee naar buiten. A Campo nam dit niet, pakte zijn stok en liep Peter stilzwijgend achterna. Buiten sloeg hij hem meerdere malen zo hard dat de schouders van Peter opzwellen en bont en blauw werden.

Toen A Campo weer terug in huis was, vroeg Lenard Conssen hem waarom hij zijn kind geslagen had. Door het tumult en de herrie die inmiddels was uitgebroken, kon Willem Stalmans het antwoord niet meer verstaan. Wel zag hij dat Hans Hendrik a Campo over de tafel sprong en de beide kemphanen elkaar letterlijk in de haren vlogen. Alleen door tussenkomst van de andere aanwezigen konden zij worden gescheiden en kon erger voorkomen worden. Even later verscheen Anneke de echtgenote van Hans Hendrik a Campo ten tonele. Scheldend en kijvend wierp zij Lenard Conssen vele verwijten toe en raakte slaags met diens dochter. De vechtenden werden uit elkaar gehaald en uiteindelijk besloot de familie A Campo naar huis te gaan.

Het proces

In het gerechtelijk vooronderzoek in deze zaak werden buiten Willem Stalmans ook nog als getuigen gedaagd: Dries Lenarts, ongeveer 27 jaar, Jan Wolff circa 50 jaar, Tringen Boisten, oud in de 50 jaren, haar zoon Jan Waelen, ongeveer 25 jaar, en Trin Scheren,

'Eier-tietsje' in Welten anno 1993.

weduwe van Willem Meelcop, 65 jaar. Zij legden allen gelijklopende en voor A Campo belastende verklaringen af. Waarschijnlijk was de pachter van kasteelhoeve Erenstein niet zo geliefd bij een aantal inwoners van Chevremont.

Als antwoord op de klacht legde A Campo een schriftelijke verklaring af die op 7 december 1688 door het gerecht werd ontvangen. In zijn verweerschrift bekende hij 'dat hij op den 18 aprillis, alsdan wesende den heijligen paeschdaegh, gewest is ten huijse van Willem Stalmans, volghens het oudt gebruijck, om met zijne naebere paeschajeren te kippen, gelijk dat alomme in deze provincie d'oude gewoonte is'. Hij betoogde dat niet hij de aanstichter van de ruzie was maar Peter Conssen. Deze had hem uitgemaakt voor een eierendief en zijn vader Lenard Conssen had hem een bloedneus geslagen. Hij had toch zeker het recht zich te verdedigen en voor zijn zaak op te komen.

De zaak liep met een sisser af. Hans Hendrik a Campo diende aan ieder der drie pandheren van Kerkrade een goudgulden te betalen.

Het kippen van paaseieren

Het kippen of 'tietsjen', het één keer tegen elkaar tikken van twee paaseieren door twee personen, is een oud gebruik tijdens het paasfeest. Wanneer bij het kippen een der eieren wordt gebroken, komt het de ander toe. Winnaar is degene die het sterkere ei heeft of het handigst is in het spel en de meeste eieren wint. Blijven beide eieren ongebroken dan is het kippen onbeslist en kan men het nog eens proberen.

Volgens H. Welters werd het spel op veel plaatsen in Limburg gespeeld, onder andere te Venlo, Buggenum en Nunhem.⁴ Voerendaal was berucht vanwege de grote ruzies die ontstonden bij gelegenheid van het kippen, dat daar gespeeld werd op het plein voor de kerk. 'Paosj-Voelender' (Paas-Voerendaal) zou zodoende een begrip geweest zijn.⁵

Tegenwoordig wordt nog op veel plaatsen paaseieren gekipt, meestal in huiselijke kring. In Kerkrade en Welten spreekt men van paaseieren 'tietschen'. Daarbij zingt of zegt men 'één ei is geen ei, twee eieren is een half ei en drie eieren is een paasei'.

Hans Hendrik a Campo en zijn familie

De familie A Campo ontleent haar naam aan het gehucht Te Velde, gelegen aan het riviertje de Berwinne in de bank Aubel, grenzend aan Clermont. De stamvader van de familie is Merten (Martinus) van de Velde die leefde in de eerste helft van de 16e eeuw. Veel van zijn afstammelingen gingen schuil onder het patroniem Mertens. Opmerkelijk is dat de voornaam Martinus tot in de 20e eeuw voorkomt binnen takken van deze familie. Deze naamgeving stoelt derhalve op een minimaal vier eeuwen gehandhaafde traditie. De familie Van de Velde bracht in de 17e eeuw menig priesterzoon voort. Deze priesters deden mee aan de in die tijd heersende mode familienamen te verlatiniseren. De naam Van de Velde of Te Velde werd door de geestelijken vertaald in A Campo. Omdat zij de naam A Campo tijdens hun leven aannamen en de vaders de naam Van de Velde of een patroniem gebruikten, vindt men deze priesterzonen bij hun doopschrijvingen (mits aanwezig) doorgaans onder de naam of het patroniem van hun vader terug. De naam A Campo raakte bij de rest van de familie eerst in de loop van de tweede helft van de 17e eeuw in gebruik.

Hans Hendrik a Campo, de pachter van kasteelhoeve Erenstein, was een zoon van Martinus a Campo, alias Mertens, en Heriberta Hagelstein uit Remersdaal. Hij werd op 30 november 1653 gedoopt te Teuven en in het doopregister ingeschreven als Joannes Henricus Mertens. Zijn vader woonde aanvankelijk te Remersdaal, werd daarna pachter van kasteelhoeve Rivieren onder klimmen en tenslotte pachter van de hoeve De Vrank onder Heerlen. Hier woonde hij het grootste deel van zijn leven. Op 30 december 1697 verkocht de

familie Van Eijnatten de hoeve De Vrank en de Kōpkesmolen aan Paschasius de Hesselde en zijn erfgenamen voor 20.000 gulden.⁶ Dit was voor Merten a Campo aanleiding om terug te keren naar Remersdaal, alwaar hij op 12 februari 1705 in zijn huis De Born overleed. Zijn zoon Hans Hendrik a Campo was inmiddels een tweede maal gehuwd, nu met Maria Schils. Hij woonde te Voerendaal alwaar hij waarschijnlijk nog voor zijn vader overleed. Zijn tweede vrouw hertrouwde 24 februari 1705 met Simon Ruijters.

1. Alexander Crois, momboir van de drie pandheren van de bank en heerlijkheid Kerkrade, klager, tegen Hans Hendrik a Campo en zijn vrouw, beklaagden, in: RAL, LvO, inv.no. 2396, criminele procedure 1688.
Voor zover niet anders vermeld, werden alle gegevens in dit artikel hieraan ontleend.
2. Zie voor een genealogie Stalmans: W.A.B. Stalmans, Het geslacht Stalman(s). Een familiegeschiedenis van 400 jaar in en rond Kerkrade. Rhenen 1985. Volgens deze uitgave werd Wilhelmus Stalmans alias Hamers, gedoopt Kerkrade 3 augustus 1630, begraven aldaar 10 augustus 1693, trouwde Catharina Kirchoffs, begraven Kerkrade 5 april 1696.
3. Naast Willem Stalmans was ook nog Frederich Lenarts als beëdigd schutbode werkzaam in de bank Kerkrade.
4. H. Welters, Feesten, zeden, gebruiken en spreekwoorden in Limburg. Zp 1877, ongewijzigde herdruk Maasbree 1982, 39, 120.
5. L. van Hommerich en F. Welters, gedenkboek Voerendaal. Heerlen z.j. (1959), 30.
6. Gicht- en overdrachtregister hoofdbank Heerlen, IV, 1696-1701, folio 263 e.v., in: SAH, LvO, inv.no. 6200.
7. Hans Hendrik a Campo hertrouwde op 9 juni 1704 met Maria Schils. Hij moet kort daarna zijn overleden, want nog geen jaar alter, op 24 februari hertrouwde zij met Simon Ruijters. Over deze periode zijn van de parochie H. Laurentius te Voerendaal geen overlijdensregisters bewaard gebleven. Deze beginnen eerst met het jaar 1759.

BIJLAGE

HET GEZIN VAN HANS HENDRIK A CAMPO

Hans Hendrik a Campo (zn van Martinus a Campo en Heriberta Hagelstein), ged. Teuven 30 november 1653 als Joannes Henricus Mertens, wonende te Voerendaal (1678), Remersdaal onder Teuven (1681, 1683), Kerkrade (1685, 1687, 1689), pachter van kasteelhoeve Erenstein onder Kerkrade (1688), woonde later weer te Voerendaal, overl. tussen 9 juni 1704 en 24 februari 1705, waarschijnlijk te Voerendaal *7, tr.1. vóór 28 augustus 1678 Anna Moureaux (Meroh, Meroet, Marx, etc), overl. vóór 9 juni 1704, tr.2. Voerendaal 9 juni 1704 (get. Theodorus Habets en Alejdis Wijnen), ondertr. burgerlijk voor de dominee van Heerlen 14 mei 1704, tr. burgerlijk idem 28 mei 1705; Maria Schils, bij haar huwelijk jonge dochter van Voerendaal, hertr. Simon Ruijters.

*Uit het huwelijk A Campo-Moureaux:

1. Heriberta a Campo, ged. Voerendaal 28 augustus 1678 (get. Theodorus Rietrae, Maria Caten).
2. Martinus a Campo, geb. Remersdaal, ged. Teuven 4 augustus 1681 (get. Joannes Bouwens in plaats van Nicolaus Rouwé, Clemens van de Broeck).
3. Clemens Campo, geb. Remersdaal, ged. Teuven 6 juli 1683 (get. Joannes Campo, Barbara Hagelsteijn).
4. Franciscus Wilhelmus Campo, geb. vermoedelijk kasteelhoeve Erenstein, ged. Kerkrade 7 april 1685 (get. Wilhelmus Hagelstein, Anna Maria Dick). Frans Willem (a) Campo werd hoogst waarschijnlijk genoemd naar Frans Willem von Spies von Büllenheim, een der drie pandheren van de heerlijkheid Kerkrade en woonachtig op en bezitter van het adellijk goed Erenstein.
5. Catharina Campo, geb. vermoedelijk kasteelhoeve Erenstein, ged. Kerkrade 8 maart 1687 (get. Catharina de la Haije).
6. Maria Elisabetha Campo, geb. vermoedelijk kasteelhoeve Erenstein, ged. Kerkrade 26 januari 1689 (get. Petrus Fabritius, Maria Elisabeth Halleth).

M.A. VAN DER WIJST,

DE REINIGINGSDIENSTEN VAN HEERLEN EN HOENSBROEK IN DE JAREN DERTIG

*Vuilnis ophalen met paard en wagen op de Benzenrader in 1932.
(Foto: collectie Stadsarchief Heerlen, no. 5253)*

Voorzien van minicontainers gaan we het begin van de 21e eeuw tegemoet. Gescheiden inzamelen van afval moet een betere verwerking en hergebruik van materialen mogelijk maken. Naast het terugdringen van de afvalstroom moeten dure voorzieningen als composteringsinstallaties, verbrandingsovens en van ondoordringbare bodems en

wanden voorziene stortplaatsen ons redden van een totale ondergang in door ons zelf veroorzaakt vuil. We noemen deze voorzieningen modern. Dit woord kende men in de jaren dertig ook al toen men 'zijn best doet om op de hoogte van den tijd te zijn'. Dat er nu een nieuwe regionale stortplaats moet komen en dat dit niet eens de eerste is,

*Vuilniswagen van de gemeente Heerlen door het wegdek gezakt.
(Foto: collectie Stadsarchief Heerlen, no. 55312)*

had men in de jaren dertig niet verwacht. In 1938 werd immers door de directeur van publieke werken van de gemeente Heerlen, M.M.A. van de Ven, over de toen in gebruik zijnde stortplaats, gelegen in 'een dal tusschen de heuvels in de heide' ten oosten van de Heereweg gezegd, dat het dal zo groot is, dat er voor 148 jaren gelegenheid is om vuil te storten.¹ De plaats van dit stort, ruim 5 kilometer buiten de kom van Heerlen, had er toe geleid, dat er in 1931 twee vuilnisauto's werden aangeschaft ter vervanging van de tot dan toe gebruikte karren.

Ontstaan reinigingsdienst

Hoe was het allemaal begonnen met de reinigingsdienst in Heerlen? In het jaar 1900 besloot de gemeenteraad om als proef tweemaal per week in de kom der gemeente een kar te laten rijden om as ('Haardasch') enzovoorts op te halen. Deze activiteit werd aanbesteed en aan

een particulier gegund tegen betaling van f. 235,- per jaar. Omstreeks 1912 begon men ook met de straatreiniging, aanvankelijk met kruiwagens, maar sinds 1920 met zogenoemde sectiekarretjes. Verder werden de bekende berkenbezems gebruikt. Toen werden ook enkele van de tweewielige karren met deksel of zeil vervangen door vierwielige, waarvan er later drie in het centrum van Heerlen reden, één in Heerlerheide en één op de Heerlerbaan. De gemeente stelde de wagens beschikbaar en één werkmans per wagen, terwijl degene aan wie het werk gegund werd, moest zorgen voor paard en voerman. Tweemaal per week werd het huisvuil opgehaald en bezorgd op één van de zes à acht toenmalige stortplaatsen, die dicht bij de bebouwing lagen en waardoor een 'ring van vuil' rond Heerlen dreigde te ontstaan.

In 1921 besloot ook het gemeentebestuur van Hoensbroek dat het huisvuil opgehaald moest worden. Aanleiding hiervoor was een klacht over het op

straat gooien van emballage door magazijn 'De Bij' en andere winkeliers aan de Akerstraat, tegenover de hoofdtoegangswegen van de kolonie in Treebeek.² Vrij spoedig werd het ophalen van huisvuil ook in Hoensbroek aanbesteed. In 1926 werden bedrijven verplicht verpakkingsmateriaal en emmers zelf naar de stortplaats te brengen. Bovendien dienden slagerijen hun afval te deponeren 'in waterdichte bak en met kalk bestrooid'.

De jaren dertig

In 1930 werd in Heerlerheide, Heerlerbaan en Welten op zaterdag de straat gereinigd. In de kom van Heerlen gebeurde dat naar behoefte meermaals, soms zelfs vier keer per dag. Daarna werd echter het werk meer verdeeld over de gemeente, zodat ook andere woonwijken tweemaal per week gereinigd werden. Daarnaast werd uiteraard

ook het marktterrein schoongemaakt. Het vuil werd verzameld in vuilniskisten. Deze stonden verspreid over de gemeente. Zij werden geleegd door de vuilnisauto's die, zoals we hiervoor zagen, in 1931 werden aangeschaft. Het in gebruik nemen van auto's was mede noodzakelijk geworden door het grote gewicht van de voortdurend toenemende hoeveelheden vuilnis. In 1932 bood de gemeente Heerlen de vijf afgedankte paardenwagens aan Hoensbroek aan, die echter geen interesse bleek te hebben.

In dat jaar breidde de gemeente Hoensbroek haar dienstverlening uit. Men ging in de verschillende wijken het vuilnis ophalen op een bepaalde dag in de week. Een caféhouder aan de Heisterberg diende al spoedig een klacht in. Bij hem werden de mosselschelpen namelijk niet meegenomen. De gemeente Hoensbroek antwoordde dat in het mosselseizoen (november) karrevrachten mosselschelpen werden aangeboden.

*Vuilniswagen van de gemeente Schaesberg. (Foto uit het archief van de gemeente Hoensbroek, inv.no. 4935)

**Vuilniswagen van de gemeente Schaesberg. (Foto uit het archief van de gemeente Hoensbroek, inv.no. 4935)*

Hoensbroekenaren (of mijnwerkers) waren blijkbaar liefhebbers van mosselen. De caféhouder moest, conform het antwoord van de gemeente, de schelpen zelf naar het stort aan de Terveurdtweg brengen.³

In 1938 waren er nog geen standaard vuilnisemmers. Ze moesten alleen voorzien zijn van een deksel. Er was evenmin bepaald hoeveel vuil per gezin of per perceel aangeboden mocht worden. Een gemeentelijke belasting of heffing met betrekking tot het aangeboden huisvuil bestond ook al niet.

Opmerkelijk is bovendien dat het gemeentestort 'een weinig kostbare gelegenheid' was. Er was slechts één vaste arbeider werkzaam. Een drietal leden uit één gezin hadden de kosteloze vergunning op het stort lompen, papier en dergelijke te verzamelen, maar belangrijke vondsten waren nog niet gedaan. Wel bleken uitgestorte, afgedankte aardappels tot bloei en vruchtafzetting te kunnen komen.

NOTEN

1. M.M.A. van de Ven, 'De reinigingsdienst van de gemeente Heerlen', in: Technisch maandblad voor gemeentereiniging, vervoerswezen en ontsmetting, 1938, no. 5-6. Tenzij anders vermeld, worden de gegevens hieraan ontleend.
2. SAH, Archief der gemeente Hoensbroek, inv.no. 4927.
3. SAH, Archief der gemeente Hoensbroek, inv.no. 4931.

J.J.G. ALBERT.

DE DAGTOCHT VAN JAN KONINGSTEIN TE HEERLERHEIDE OP 12 MEI 1797 (VERVOLG)

Wat die van Heerlerheide vervolgens bezighield

Weken verstreken, en de gebeurtenis was in Heerlerheide het gesprek van de dag. De vrolijke intocht van het gezelschap door de Ganzeweide en het Geitestraatje was door zoveel mensen van nabij meegemaakt, dat iedereen wel iets wist te vertellen dat van horen zeggen vernomen was. Een deel van de vragen, geruchten, kletspraatjes en vermoedens, die de tongen in beweging hielden, bereikte ook de rechters en gaven zo aanleiding tot nieuwe ondervragingen. Ook daarvan zijn de verslagen in het dossier bewaard gebleven. Zij leveren ons nu een beeld van het oude dorp en van sommigen van zijn toenmalige bewoners.

Als boer Koningstein door Sijstermans, Beckers, en Keunen zo deerlijk geslagen was, waarom is hij dan in hun gezelschap gebleven en is hij met hen de ene herberg na de andere afgelopen?

Waar hing Elisabeth Jongen uit? De deurwaarder die een stuk had moeten betekenen, had vergeefs bij haar ouders aan de deur geklopt. Teruggekeerd van een zitting in Maastricht op 1 juli bazuinden de drie beklagden rond, dat Elisabeth verstek had laten gaan, en dat Jan Koningstein het zonder haar niet op een behandeling had durven laten aankomen. Waarom gaf het meisje niet thuis? Was ze echt naar Holland afgereisd, zoals Koningstein de rechters had laten weten? Waarom moest de oude gek, toen dat jonge ding van Hendrik Jongen op weg was naar ter Linden, ook

zo nodig naar de chirurgijn? Wat had hij met hem te accorderen? 'Om op verzoek van mijn knecht (die kennelijk bij Kerkhofs in het krijt stond) het meesterloon te betalen', had Jast tot zijn verdediging aangevoerd. Maar Mathijs Severijns, de betrokken knecht, door die uitspraak danig in verlegenheid gebracht, had tegen Arnold Vissers, de veldbode, gezegd 'zelf wel in staat te zijn het meesterloon te betalen'. Rudolf Voncken van Ter Weyer, getrouwd met Anna Maria Vernaus, had het toen de chirurgijn op de man afgevraagd, en die had gezegd, dat hij geen betaling namens Mathijs Severijns ontvangen had, er wat geheimzinnig aan toevoegend, dat het er ook niet toe deed. Maar als Koningstein op de Sloer nu eens niet tegen de grond geslagen was, hoe waren zijn kleren dan zo gehavend geraakt, zoals door meerderen is beweerd? Hadden kinderen hem met slijk en stenen bekogeld. Dat praatje werd door Adam Keunen rond gestrooid. Hij zou het zelf hebben gezien. Maar hij was weer de enige getuige die het gezien had, net als de hoerij op de Keek. Kon je hem geloven? Geen van de kinderen die gegooid hadden, kon hij de rechter met naam en toenaam noemen. Hij had ze niet herkend. En wat had Koningstein Jan Willem Severijns uit Hoensbroek moeten geven voor de verklaring die hij op Pinkstermaandag bij secretaris Klinkenberg getekend had? Een Franse kroon, een paar duiven, de jas die nu in Maastricht op het gemeentehuis lag? Arnold Vissers had zo iets gehoord en verder verteld. Ook ging er een verhaal door

het dorp over de ontvangst die Koningstein - na zijn dagje uit - thuis ten deel gevallen was. De veldbode Vissers, die overal kwam, had het van verscheidene personen vernomen: Op de vraag van zijn vrouw, Maria Magdalena, waarom hij 'zulke slechte stukken gedaan had', had Jan geantwoord: 'Het raakt U niet, want ik ben met U niet getrouwd', waarop zij - furieus geworden - hem danig had afgerost, nog een handje bijgestaan door zijn dochter Theresia, de vrouw van Joseph Wijnen, de handelaar van de Varebeuker. Misschien had Koningstein daarvan wel de bulten en schrammen opgelopen waarvoor hij de chirurgijn had laten roepen en later naar de rechter was gegaan.

Zo waren de praatjes van de straat, die de rechters aan het denken zetten. Een van de personen die op het gerecht ontboden werden om nader gehoord te worden, was Willem Joseph Roebroek, die zo'n mooi 'visum repertum' geschreven had. Op de gebruikelijke vraag van de rechter of hij persisteerde bij zijn eerdere declaratie, kwam een volmondig 'ja'. Het antwoord was ook bevestigd toen hem gevraagd werd of er inderdaad bloed in de ontlasting gezeten had. De chirurgijn zei het zelf geconstateerd te hebben.

Maar hij kon niet zeggen of de hem vertoonde excrementen van de patiënt waren of van een ander. Donderdag 10 september was het de beurt aan Johan Willem Severijns om zich te melden. Ik weet niet of hij nattigheid voelde, toen hij het gemeentehuis binnenstapte; maar nauwelijks over de drempel werd hij in de kraag gevat en gevankelijk uit het gemeentehuis naar het arresthuis afgevoerd. Nadat hij daar een nacht had doorgebracht, werd hij voorgeleid, echter niet als getuige, maar als 'geprevenieerde', zeg maar als verdachte. Staande voor de hoge heren van het 'Tribunal Correctionnel' moest hij antwoord ge-

ven op de vraag waarom hij op pinkstermaandag zo'n declaratie bij secretaris Klinkenberg getekend had. Johan Willem Severijns had er onmiddellijk spijt van. Hij had helemaal niet gezien dat de 'borgers' Sijstermans, Keunen en Beckers Jan Koningstein aan de Sloer geslagen hadden. Hij bekende het maar meteen. Waarom hij die verklaring dan gedaan had? Omdat Koningstein hem naar een herberg had gebracht en dronken had gemaakt. Tegen Joseph Wijnen, zijn schoonzoon, die er bij aanwezig was had de landbouwer gezegd: 'Als hij dronken is, zal hij wel klappen. Spreekt hij niet, dan doet de drank het wel'. Bevangen door de drank, en verleid met een Franse kroon, is hij toen naar secretaris Klinkenberg gebracht, met het bekende gevolg. Daar had de Hoensbroekenaar het bij kunnen laten. Maar misschien om zijn fout te herstellen, zijn goede gezindheid te tonen of de jury mild te stemmen, ging Johan Willem Severijns een stapje verder. Hij liep naar de tegenpartij over en voegde aan zijn nieuwe verklaring de woorden toe: 'klaar te weten en gezien' te hebben, dat Jan Koningstein op 12 mei 'verseld van een menigte volk' het dorp is opgekomen, 'vergeselschap met een suspecte vrouwspersoon, hebbende onbeschaamd de broek van voren open'. Maar deze beweringen zijn gelogen, want afgaande op de vele getuigenverklaringen heeft geen mens uit 'de grote menigte volk' Elisabeth Jongen die dag in de Ganzeweide of in het Geitestraatje gezien, noch enig onbetamelijk gedrag van Jan Koningstein. Of hij met die verklaring zijn positie verbeterd heeft, vertelt de geschiedenis niet. Uit het dossier blijkt niet wanneer zijn detentie werd opgeheven.

Op de avond van de dag waarop Jan Willem Severijns werd gearresteerd, stond de politie ook bij de boer Koningstein voor de poort, om Mathijs Se-

verijns op te halen. De knecht van Koningstein had die dag - net als zijn broer uit Hoensbroek -voor het gerecht moeten verschijnen, maar was niet komen opdagen. Had ook deze Severijns een kwaad geweten? De directeur van de Jury was in elk geval zo ontstemd, dat hij -bij het bericht van zijn afwezigheid - onmiddellijk bevel had gegeven de man onverwijld op te sporen en naar Maastricht te brengen. Zo kwam het dat ook Mathijs die nacht niet in zijn eigen bed mocht doorbrengen. Net als zijn broer werd hij de volgende dag al voorgeleid om verhoord te worden. Hij vertelde zijn rechters niet de bedoeling gehad te hebben om zich aan de dagvaardiging te onttrekken. Integendeel, hij was gisteren op het bestemde uur aanwezig geweest met het doel getuigenis af te leggen. Daarvoor was hij met zijn vrouw en zijn broer naar de hoofdstad gekomen. Dat hij voor de zitting verstek had laten gaan, had zijn reden gehad, Want toen hij met Johan Willem het gemeentehuis was binnengegaan, was zijn vrouw buiten op de markt blijven wachten. Ziende dat zijn broer door de politie werd weggebracht, was hij naar buiten gegaan om zijn vrouw te verwittigen. Zij had al ontdekt wat er met hem was gebeurd, en was toen 'in een flauwte gevallen'. Mathijs had zich over haar moeten ontfermen, omdat ze 'bevrucht' was en hij vreesde dat wat zij had gezien 'kwade gevolgen' voor haar zou hebben. Daarom had hij haar naar Wijck gebracht, naar het huis van de defenseur van Keunen, Beckers en Sijstermans. Hij was er op de anderen blijven wachten en, toen die arriveerden, was hij naar het gemeentehuis teruggekeerd. Het was op dat moment tegen drie uur in de namiddag. Toen hij aankwam bleek de zitting gesloten. Na 'de rechtvaardiging en redenen' van Mathijs Severijns aanhoord te hebben, ging het tribunaal over tot het eigenlijke getuigenverhoor.

Daarvoor zei de knecht alle medewerking toe. Volgens de vereiste procedure beloofde hij de waarheid te zeggen, de hele waarheid, en niets dan de waarheid. Hij - de knecht van borger Koningstein - zei ook zijn getuigenis te geven 'zonder haat of vrees'. Aan die woorden en beloften heeft Mathijs zich heel voorzichtig gehouden. Op alle vragen van de onderzoeksofficier gaf hij onomwonden antwoord, maar hij had niet alles gezien en vertelde ook niet méér dan hem werd gevraagd. Toen het verhoor was afgelopen, werd de zitting gesloten en werd Mathijs naar de politiecel teruggebracht. Drie dagen later, op maandag 14 augustus, ging de celdeur weer open en moest hij opnieuw voorkomen. Nadat de zitting geopend was, werd het door de griffier gemaakte verslag van onderzoek 'woord voor woord' aan de 'geprevenieerde' Severijns voorgelezen. Toen deze met de inhoud had toegestemd en had verklaard, dat de bij de ondervraging van vrijdag gegeven antwoorden 'conform de waarheid' waren, gelastte de directeur van de Jury - rekening houdend met de redenen en de verontschuldigen die Mathijs voor zijn eerdere afwezigheid had aangevoerd - dat de knecht van Jan Koningstein 'provisoirement' in vrijheid gesteld moest worden. De poort van het arresthuis ging open, en het stond Mathijs Severijns vrij naar Heerlerheide terug te keren.

De thuiskomst van Jan Koningstein

De draad van het verhaal weer opnemend om te zien hoe het Jan Koningstein verder is vergaan, hoe de ontvangst thuis is geweest, wat hem na het weerzien in Heerlerheide is overkomen, gaan we te rade bij het zo even gemoreerde verhoor. We weten al dat Mathijs Severens op 12 mei - op zoek

Heerlerheide en omgeving omstreeks 1840

naar zijn meester - Jan Koningstein gevonden had in de herberg van Servaas Smeets, dat hij hem naar huis had willen brengen, maar dat Koningstein er de voorkeur aan gegeven had naar zijn dochter Theresia te gaan. Uit Mathijs zijn woorden horen we nu, dat Koningstein na de kroegentocht niet meer vast op zijn benen stond omdat hij 'een weinig beschonken' was. Bij het Hutshofke was hij al een keer 'omgevallen' en had daarbij zijn hoed verloren. Mathijs had de hoed opgeraapt en hem zijn meester weer opgezet. Was de knecht toen opgevallen of Koningstein op dat moment aan het hoofd gewond was. Dat niet. Had Koningstein onderweg geklaagd dat hij eerder op de dag 'slagen bekomen' had? Ook dat niet. Waarom wilde Koningstein niet naar huis, maar naar Theresia gebracht worden? Wat had hij voor reden opgegeven? Hij had gezegd; 'Ik ga niet naar mijn vrouw, want zij zoude mij slaan; daarom wil ik naar mijn dochter gaan'. Nadat Mathijs Severijns Koningstein achter het Hutshofke bij zijn dochter 'op het bedde' had gelegd, 'in zijne kleedens', was hij naar huis gegaan, naar de boerderij van zijn meester, bij wie hij immers inwoonde. Daar aangekomen vertelde hij de vrouw des huizes dat haar man terecht was, en bij Theresia op bed lag. Nauwelijks had hij uitgelegd waar hij zijn meester gevonden had, of Theresia stond voor de deur met het verhaal, dat haar vader bij haar was aangekomen, en dat hij 'met Elisabeth Jongen in het broek, toebehorend aan Rudolf Voncken, gehoereerd had!' ⁸ Op die woorden werd de vrouw van Jan zo 'driftig', dat ze ogenblikkelijk naar het huis van haar dochter is gesnel, op de voet gevolgd door dochter Theresia en de knecht Severijns. Eenmaal binnen greep ze de vuurtang en ging daarmee haar man, die nog op bed lag, te lijf. Het voorbeeld volgend van haar moeder, deed Theresia er nog

een schepje bovenop, nadat ze zich met een stoel bewapend had. Op dat ogenblik is Mathijs Severijns tussenbeide gekomen. Eerste werkte hij de vrouw van zijn meester het huis uit; en sloot toen de deur achter haar dicht. Was de 'borger' Jan Koningstein door de slagen van moeder en dochter geblesseerd geworden? wilden de rechters weten. Mathijs Severijns heeft er niets van gezien of gemerkt, zoals hij ook niet zeggen kon, of zijn meester al eerder op die dag gewond geraakt was. 's Avonds heeft Jan Koningstein zijn knecht in het huis van Joseph Wijnen laten roepen en de opdracht gegeven om in Heerlen chirurgijn Roebroeck, den jongen, te halen. Zo gezegd, zo gedaan. De Chirurgijn is gekomen en heeft de patiënt onderzocht. Maar hij wilde hem pas behandelen, als Maria Magdalena Frijns, de vrouw van Jan, erbij aanwezig was. In haar afwezigheid wilde hij 'zijn handen niet aan hem slaan', noteert de griffier. Dus werd Joseph Wijnen erop uitgestuurd om zijn schoonmoeder te halen. Tevergeefs, de vrouw weigerde haar man terzijde te staan. Weer moest Severijns zich met de zaak bemoeien. Dat had meer succes. Door zijn woorden kwam de vrouw in beweging. Na haar aankomst ging de chirurgijn er toe over de wonden van de patiënt met de door Maria Magdalena meegebrachte 'lijn-wand' (linnen) te verzorgen en te verbinden. Daarna is hij door Joseph Wijnen en diens zwager Hendrik Koningstein naar Heerlen terug gereden. De zoon was intussen al onder gegaan. Korte tijd later heeft Mathijs Severijns ook Jan Koningstein naar huis teruggebracht. Dat was echter nog niet het einde van de treurige geschiedenis. We weten het van Arnold Vissers, de veldbode, die in de nacht nog een kijkje was gaan nemen. Toen hij de boerderij passeerde, hoorde hij er getier, alsof er 'ruzie was en men zich sloeg'.

Besluit

Ofschoon met de constatering van Arnold Visser de geschiedenis van de dagtocht van Jan Koningstein in Heerlerheide helemaal is verteld, is het verhaal niet uit. Want net zo nieuwsgierig geworden als de inwoners van het dorp twee honderd jaar geleden, zouden we graag willen weten, of de rechters van het Correctioneel Tribunaal de door Jan ingediende eis tot schadevergoeding tegen de timmerman Beckers, Daam Keunen en Dries Sijstermans, de knecht op Passart-Nieuwenhagen, hebben gehonoreerd. Helaas geven het dossier en het register van vonnissen op die vraag geen antwoord. De zitting van 1 juli, waarop Elisabeth Jongen haar eerdere verklaring bij de assesseur had moeten bevestigen, maar verstek had laten gaan, was op verzoek van de eisende partij uitgesteld. Rekening houdend met haar voorkeur had het gerecht de zitting vervolgens verdaagd naar 10 augustus. Maar op die dag kwam het niet tot een behandeling. Later komt de zaak nog enkele keren ter sprake, voor het laatst op 17 november daaropvolgend, maar zonder de consequentie van een behandeling, laat staan een gerechtelijke uitspraak. De meest waarschijnlijke reden voor het afbreken van de procedure is wellicht de afwezigheid van het meisje Jongen geweest, van wie de inbreng voor de gedupeerde Koningstein van zoveel belang was. Jan Koningstein had als motief voor haar eerste afwezigheid aangevoerd, dat ze naar Holland was afgereisd. Wist hij niet, dat ze langer dan een maand zou wegblijven? Uit niets is gebleken dat Koningstein -wat haar afwezigheid betreft- precies op de hoogte was. Toch is Elisabeth Jongen niet voorgoed in Holland gebleven. Want tien jaren later komen we haar weer in Heerlerheide tegen op hetzelfde adres. De volkstel-

ling van 1806 maakt het ons mogelijk enkele lijnen die ons zijn opgevallen, een stukje verder te volgen. Vooreerst de levensloop van Elisabeth. In het jaar van genoemde, tweede Franse volkstelling, woont ze weer, of nog altijd, bij haar ouders, nu als ongehuwde moeder met een tienjarig dochtertje, met de naam Marie Hélène Jongen. Ze woont samen met haar inmiddels 70 jaar oude moeder, Gertrude Vroomen. Haar vader, Hendrik Jongen, is dan overleden. De bevolkingslijst vermeldt nog als vierde huisgenoot, op huisnummer 7: Marie Cathérina Gorissen.

In de afgelopen tien jaar is het huishouden van Jan Koningstein en Maria Magdalena Frijs bijzonder klein geworden. Het bestaat nog maar uit de beide echtelieden. Alle kinderen zijn uitgevlogen, ook het gezin van de inwonende zoon Hendrik met zijn vrouw. Er is geen knecht meer en geen dienstbode. Toen de volkstelling plaatsvond, waren Jan en Magdalena nog samen. Voor het jaar om was, was ook Jan overleden. Magdalena bleef alleen achter. Ik weet niet waar Mathijs Severijns, de knecht, en zijn vrouw gebleven zijn, toen ze de boerderij vaarwel gezegd hadden. Als ze al in Heerlerheide zijn blijven wonen, onthult de bevolkingslijst ons geen nader adres. De boven genoemde zoon Hendrik Koningstein en zijn vrouw Anna Gertrudis Smeets blijken in 1806 in het gehucht Coblenz gevestigd te zijn. Hun gezin telt intussen vijf kinderen, van wie Thomas Antoon aparte aandacht vraagt. Want een generatie later is hij de vader van Jan Adam Koningstein, die volgens H. Lammeretz 'de reus van Hoensbroek' was, over wie H.A. Beaujean geschreven heeft. Ofschoon de indentificatie van deze Jan Adam met 'de reus van Hoensbroek' niet zeker is, staat het onomstotelijk vast, dat hij in elk geval wel de vader is van de Franse anarchist Ravachol, die eigenlijk 'Fran-

çois Claudius Koningstein' heette en die in 1892 op het schavot in Montbrison werd onthoofd.⁹ Ravachol heeft de wereldgeschiedenis gehaald. De eerste sporen van de bekendheid van zijn geslacht werden bijna twee eeuwen geleden gelegd door zijn voorvader Johannes Koningstein in Heerlerheide.

8. We zien hier dat geruchten 'vals' zijn in de dubbele betekenis van het woord: 'gemeen' en 'niet waar'. Het was gemeen dat het gerucht van Jan Koningstein en Elisabeth Jongen al na zo korte tijd Theresia verteld moest worden. Van wie ze het gehoord heeft, weten we niet. In elk geval niet van Servaas Smeets, die het praatje de wereld heeft ingebracht. Want hij had gezien dat haar vader het veld was opgekomen en naar 'het broekske van Hendrik Kempeneers' was gegaan, waar hij in het hout was gaan zitten. Buiten deze Smeets den jongen was er geen getuige geweest, die het voorval met eigen ogen had gezien. Het bij hem begonnen praatje is natuurlijk als een lopend vuurtje van het ene huis op het andere oversprongen. Toen het de Varebeuker bereikte, was de boodschap al niet meer correct, want in de lezing van Theresia aan haar moeder was de plaats van handeling 'het broek' geworden, 'toebehorend aan Rudolf Voncken', zoals de knecht van de familie Koningstein aan de rechters vertelde. Maar 'gemeen of niet-waar', het heeft Jan Koningstein natuurlijk geen zier geholpen.
9. Over Sjang Köningstein, 'de reus van Hoensbroek: H.A. Beaujean 'Geschiedenis van Hoensbroek en omgeving'. Heerlen 1949. Over Ravachol: Jean Maitron 'Ravachol et les anarchistes'. Paris 1964; Georges Blond 'Het grote leger achter de zwarte vlag'. Hoorn 1973; Barbara Tuchman 'De trotse toren', de wereld in de jaren 1890 tot 1914. Amsterdam 1986; Huub Lammeretz 'Ravachol, zoon van Sjang Koningstein', (populair-wetenschappelijke) artikelenreeks in de 'Nieuwsklepper' 1987/1988.

IN MEMORIAM CLÉMENT PALMEN

Op 28 april 1993 overleed op 60 jarige leeftijd C.J.M. (Clément) Palmen, actief lid van de historische werkgroep van 'Het Land van Herle'. Hij werd op 3 mei, na de uitvaartdienst in de H. Hartkerk te Mariarade-Hoensbroek begraven op het kerkhof aan de Randweg.

De heer Palmen was stafmedewerker bij de dienst welzijn van de gemeente Heerlen en stierf aan het einde van zijn werkdag plotseling achter zijn bureau. Voor de vrije dagen die in het verschieft lagen, onder meer Koninginnedag, had hij al veel plannen gemaakt, waaronder archiefonderzoek en een reis naar het buitenland. Het heeft helaas niet zo mogen zijn.

Hij was een trouw bezoeker van de maandelijkse bijeenkomsten en een aandachtig luisteraar, terwijl hij op zijn beurt ook inleidingen hield over één van de historische onderwerpen waarin hij zich verdiepte, zoals de 'Franse Tijd', de Landgraaf en de steenbakkerijen. Ook voor ons tijdschrift leverde hij enkele bijdragen. Onlangs nog ontvingen wij van hem een artikel over meibomen en vrijheidsbomen, dat reeds was ingepland voor deze aflevering.

Wij verliezen in de heer Palmen een zeer gewaardeerd medemens en wensen zijn vrouw en dochter veel sterkte bij dit grote verlies.

M.A. van der Wijst.

CLÉMENT PALMEN †

VAN MEIBOOM TOT VRIJHEIDSBOOM

Toen men nog niet beschikte over technische hulpmiddelen voor informatie en velen niet konden lezen waren tekens van groot belang om iets te melden. Zo kennen we verschillende standen van molenwieken en bijvoorbeeld de vlag halfstok. De meiboom is een dergelijk teken. Door het aanbrengen van een groene tak geeft men aan waar de meiliefste woont. Men plaatst een meiboom voor het huis van de schutterskoning. Dit zijn zeer oude gebruiken. In het oude Rome is Nieuwjaar, aanvankelijk op 1 maart en vanaf 153 vóór Christus op 1 januari gevierd als een nieuw begin met een versiering van frisse lauwertakken aan de deuren van gebouwen. Het plaatsen van meibomen bij het begin van de maand mei, wordt wel gezien als een hulde aan de godin Maja. Het is een symbool van jong ontwakend leven. Er zijn vele andere betekenissen aan het plaatsen en planten van bomen toegekend. Het is een folkloristisch gebruik, uit een ver verleden en zo algemeen verbreid, dat de oorsprong er van niet met zekerheid kan worden aangegeven. Het is een gebruik van vroeger en nu, van veraf en in deze omstreken.¹ Ofschoon het vaak achterwege blijft, moet er wel onderscheid gemaakt worden tussen het plaatsen van versierde palen en het planten van jonge bomen, wegens het verschil in betekenis. Reeds vele eeuwen wordt een meiboom geplaatst bij gelegenheden, die aan de elementen groei of nieuw verwant zijn, zoals bijv. bij het begin van de maand mei, bij een geboorte, huwelijk, het onder de kap brengen van een huis, het verwelkomen van een nieuwe schutterskoning en een nieuwe

buur. De Franken spraken recht onder een lindeboom en dat werd nog lang na hen ook daar gedaan.² In het huidige Israël wordt op de 15e in de maand Sjevat (meestal begin februari) het Nieuwjaarsfeest der bomen gevierd met het planten van bomen. Recent zijn er nog jonge linden geplant bij gelegenheid van en ter herinnering aan bijzondere gebeurtenissen. Zo staan er twee in de Wenkebachstraat te Treebeek en een bij het bezoekerscentrum Schrieversheide. Deze motieven spelen vaak een rol bij het planten van bomen met wortels, als teken van hoop en vertrouwen in de toekomst.

In Heerlen zijn er zeker al in de zeventiende eeuw meifeesten gehouden, waarvan in de archieven melding wordt gemaakt in de jaren 1665-1695.³ In de achttiende eeuw zijn er hier ook meibomen geplaatst. In de zitting van de hoofdschepbank Heerlen op 7 mei 1714 betreft het een afgekapte beuk, als meiboom geplaatst "aan den Ghijsen", en een afgekapte es, die als meiboom in Valkenhuizen. Op 7 mei 1716 komt aan de orde een afgezaagde denneboom, deze als meiboom voor het huis van Passart Nieuwenhagen. Op 6 mei 1735 is het weer een afgekapte es, die als meiboom is geplaatst voor het huis de Kroon.⁴

Het plaatsen van meibomen is zeer verbreid. De nationale feestdag in Luxemburg is op 1 mei en die wordt, zeker sinds de Middeleeuwen, in de oude hoofdstad Vianden gevierd met het plaatsen van een gekapte meiboom, die in een optocht door de straten wordt gedragen naar het grote plein waar hij tijdens een plechtigheid wordt opge-

richt. Tijdens de Amerikaanse Vrijheidsoorlog zijn in de Verenigde Staten van Amerika vrijheidsbomen - aldaar genaamd maypoles - geplaatst vanaf 1765. Met name deze laatsten kunnen als rechtstreeks voorbeeld hebben gediend voor de vrijheidsbomen in 1789 in Frankrijk.

Vrijheidsbomen

Het is merkwaardig, dat bij het begin van de Franse Revolutie in 1789 spontaan in vrijwel het hele land als symbool voor het aanbreken van een nieuwe tijd is gekozen voor een oud folkloristisch gebruik. In 1789 zijn dat geen jonge bomen geweest, die wortel kunnen schieten, maar versierde palen, veelal voorzien van een opschrift, bijv.: "Effice des Tyrannes", afgekort E.D.T., hetgeen betekent schrik der tirannen. De vrijheid is begroet als tegenstelling tot het despotisme. De vrijheidsboom is een teken van opstand en victorie. Mona Ozouf wijst op het onderscheid, dat er gemaakt moet worden, tussen "l'arbre de liberté" en "l'arbre de la liberté".⁵ Het verschil is groter dan alleen het toevoegen van het lidwoord. Als meiboom of "l'arbre de liberté" worden aangeduid de eerste vanaf 1789 geplaatste versierde palen. Geleidelijk wijzigt het karakter en de benaming wordt rond 1793 uitlopend "l'arbre de la liberté". De ontwikkeling heeft geleid tot de Wet op de Vrijheidsboom van 24 Nivôse VI volgens de Republikeinse kalender (= 13.1.1798) waarin is bepaald, dat er in iedere gemeente vrijheidsbomen moeten worden geplant op 2 Pluviose VI (Herdenkingsdag van de dood van de koning). Er is een gevangenisstraf van vier jaar gesteld op vernieling van de vrijheidsboom. Dat dit een boom met wortels moet zijn, is pas later bepaald op 29 Fructidor VI (15.9.1798). Hierdoor wil

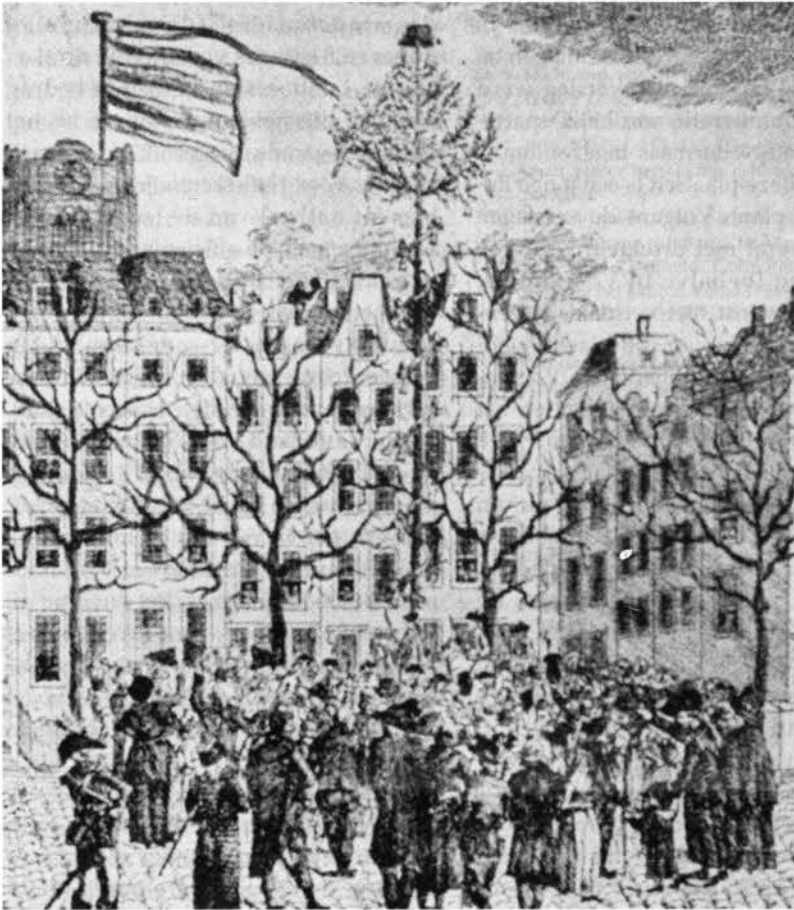
men symbolisch aangeven dat de vrijheid in de harten van de mensen wortel moet schieten, zoals de vrijheidsboom in de grond.⁶

Er is dus een kenmerkend verschil tussen de eerste periode, waarin versierde palen werden geplaatst, en de tweede periode waarin officieel op grond van een wet vrijheidsbomen zijn geplant als blijvend gedenkteken. Diverse mooie afbeeldingen betreffende de eerste periode vindt men in een boek van Walter Grab.⁷

Eerste periode

Met de komst der Fransen in onze streken is ook hier een einde gekomen aan de feodale tijd. Zijn er hier toen ook vrijheidsbomen geplaatst, zoals in en kort na 1789? Na de slag bij Jemappes op 6 november 1792 komen Franse troepen hier in november 1792. Daarna zijn de Fransen verslagen bij Aldenhoven op 1 maart 1793. Tussen 3 maart 1793 en 24 september 1794 zijn er geen Franse troepen in Heerlen. Op 26 juni 1794 winnen de Fransen definitief bij Fleurus en is Maastricht op 5 november 1794 aan hen overgedragen. Dit bijzondere feit is vermeld op de Arc de Triomphe in Parijs. Ingevolge het verdrag van Den Haag van 16 mei 1795 is dit gebied afgestaan en bij besluit van de Grondwetgevende Vergadering van 1 oktober 1795 bij Frankrijk ingelijfd. Nadien zijn er op sommige plaatsen door het plaatselijk bestuur in samenwerking met de militaire autoriteiten vrijheidsbomen geplaatst als teken van het nieuwe bewind.

Een fraai voorbeeld hiervan is de plaatsing op de Markt te Sittard van een vrijheidsboom op 28 Frimaire III (18.12.1794). Twee dagen tevoren heeft de bekendmaking hiervan plaats gevonden door de magistraat Arnoldts. In een

Dans rond de vrijheidsboom te Maastricht. (Bron: HeRo, Van Helpoort tot De Heeg. Maastricht 750 jaar stadsontwikkeling. Maastricht 1980.)

optocht met trommels en muziek is de boom, versierd met driekleurige wimpels van drie el, naar de Markt gebracht. Bij de plechtigheid zijn aanwezig de divisie-commandant Generaal Hatry, Kapitein Laver, Commandant van het 2e bataljon de la Moselle, het gehele garnizoen, de Municipaliteit, 4 jongetjes en 4 bruidjes en een talrijke menigte. De ceremonie werd besloten met een rondedans rond de boom door de kinderen, het volk en de soldaten.⁸ In Venlo heeft een dergelijke plechtigheid plaats gehad op 23.2.1795, waarbij het lied "ça ira" is gezongen.⁹

Dat er in de eerste periode in

Heerlen een vrijheidsboom is geplaatst, lijkt niet waarschijnlijk. Het "dagboek" van de toenmalige pastoor van Heerlen, D. Penners, maakt er geen melding van en in de archieven van de gemeente uit die tijd heb ik daarover niets gevonden.¹⁰

Tweede periode

In het kanton Heerlen is uitvoering gegeven aan de Wet op de Vrijheidsboom en de brief van de Centrale Administratie van het Departement van de Nedermaas van 5 Nivôse VI op 22, 23 en

24 januari 1798, achtereenvolgens in Voerendaal, Heerlen, Nieuwenhagen en Schaesberg. Een officieel verslag werd aan de Administratie van het Departement van de Nedermaas ingezonden.¹¹ In elk van deze plaatsen is een jonge lindeboom geplant. Volgens de verslagen zijn die overal met driekleurige linten versierd en (behalve in Voerendaal, althans dit wordt niet vermeld) bovendien getooid met een rode Jacobijnsmuts (un bonnet de liberté). In Voerendaal is de vrijheidsboom geplant op het plein voor de kerk op 22 januari 1798 om drie uur namiddag, nadat de bevolking is opgeroepen door klokgelui en een tamboer. De officiële plechtigheid is bijgewoond door kantoncommissaris Fr. Roebroek, president H. Lintjens, de agent-municipal van Heerlen H.A. Roebroek, A. Cudell, de agent-municipal van Nieuwenhagen J.S. Römken, de agent-municipal van Schaesberg J. Jongen en de agent-municipal van Nieuwenhagen J.J. Keibetz.

In Heerlen heeft de plechtigheid plaats op de Veemarkt (= thans Wilhelminaplein) op 23 januari 1798, eveneens om drie uur namiddag, nadat de bevolking door klokgelui is opgeroepen. Hierbij zijn aanwezig kantoncommissaris Fr. Robroek, president H. Lintjens, de agent-municipal van Heerlen H.A. Roebroek, A. Cudell en de agent-municipal van Schaesberg J. Jongen.

Betreffende de ten laste van de gemeente komende kosten van de planting van de vrijheidsboom te Heerlen en van de daarmee gepaard gaande feestelijkheden vernemen we gedetailleerde gegevens uit de gemeente-rekening. Opvallend is dat ongeveer de helft is verrekend in natura. De kosten ad 140 francs en 17 1/2 stuivers zijn voorgeschoten door de agent-municipal van Heerlen H.A. Robroek.¹² Het betreft 28 francs en 4 stuivers voor drie tonnen bier, gedronken door "les compagnies

des arquebusiers" (de schutters); 4 francs en 8 stuivers voor eten en drinken aan de tamboers en hetzelfde bedrag aan hen die hebben geholpen bij het oprichten van de "vogel"; 22 francs en 9 stuivers voor 12 flessen wijn en 8 potten bier tot onthaal van de leden van het kantongerecht, de officieren van de douane en andere belangrijke personen die de stoet hebben vergezeld; 9 francs en 6 stuivers voor jenever gedronken op het gemeentehuis door verschillende burgers en hen die de klok hebben geluid. Verder is betaald voor linten 18 francs; de vrijheidsmuts, de "vogel" en helpen planten van de boom 3 francs en 4 1/2 stuivers; het verven van de linten en de vrijheidsmuts 9 francs; voor 8 paaltjes rond de boom 9 francs; het buskruit 10 francs en 10 stuivers; voor diverse werkzaamheden 15 francs en 6 stuivers; alsmede als prijs aan degene die de vogel heeft afgeschoten werd 12 francs uitgeteerd.

In Nieuwenhagen heeft men als plaats gekozen het meest geschikte plein midden in het dorp, zonder nadere aanduiding. Hier is de ceremonie op 24 januari 1798 om 11 uur voormiddag in aanwezigheid van hetzelfde gezelschap als te Voerendaal is vermeld, behalve de heer J.S. Römken, maar wel nog de heer P. Pluymakers, adjoint van Voerendaal.

In Schaesberg is de vrijheidsboom geplant op het plein tegenover het kerkhof op dezelfde dag om drie uur namiddag, nadat de bevolking door klokgelui is opgeroepen. Hierbij is hetzelfde gezelschap aanwezig als bij Voerendaal is vermeld. H.A. Robroek heeft in Schaesberg 18 francs voorgeschoten voor bier en jenever.

Er wordt in de verslagen geen melding gemaakt van de publieke belangstelling. Die zal wel niet bijzonder groot zijn geweest ondanks de feestelijkheden met verstrekking van drank. Enkele

maanden later deelt de kantoncommissaris Fr. Robroek in zijn rapport van 18 juli 1798 (30 Messidor VI), namelijk mede, dat het een onmogelijke opgave is het volk enthousiast te maken voor het nieuwe bewind.¹³ De vrijheidsboom te Heerlen heeft maar een jaar gestaan. Volgens het proces-verbaal van twee gendarmen van 5 april 1800 (15 Germinal VIII) was hij 15 tot 16 maanden eerder, dus omstreeks januari 1799 door een harde wind omgewaaid.¹⁴ Aan de wettelijke verplichting tot het planten van vrijheidsbomen is ook door andere gemeenten in de omgeving van Heerlen voldaan.¹⁵ Zowel in Bocholtz als in Simpelveld is in 1798 een vrijheidsboom, voorzien van sieraad volgens ordonnantie, geplant.¹⁶ Te Valkenburg werd in dat jaar bij de planting van de vrijheidsboom voor 10 francs en 18 stuiver bier en brandewijn gedronken.¹⁷ In Geleen is er een geplant op 30 Nivôse VI (19.1.1798).¹⁸

Ter herinnering aan het begin van de Franse Revolutie zijn twee eeuwen daarna, in het kader van de viering, genaamd Bicentenaire, in 1989 in veel plaatsen in Frankrijk jonge linden geplant als nieuwe vrijheidsbomen.

5. Mona Ouzouf, *La fête révolutionnaire 1789-1799*, Gallimard 1976, *dépôt légal novembre 1988*. Folio histoire nr 22, 398 en 403.
6. M.Ouzouf, a.w., 411 en RAL, F.A. inv.no. 2478.
7. Walter Grab, *De Franse Revolutie. Het begin van de moderne democratie*, Alphen a/d Rijn 1989, 61, 113, 114, 115. (De afbeelding op 62-63 moet echter betrekking hebben op de tweede periode).
8. Martin Jansen, 'Het planten van den eersten vrijheidsboom te Sittard', in: *Msg* 1879, 139-140
9. S. Tagage, 'Vrijheid, Gelijkheid en Broederschap in het kanton Venlo 1794-1800. De Franse tijd in Venlo', in: *PSHAL* 1974, 7-226, terzake 119.
10. Dagboek van pastoor D. Penners, in: *SAH, Archieven van het dekenaat Heerlen 1836-1965, de St Pancratiusparochie te Heerlen 1590-1965 en gedeponeerde archieven*, inv.nr 479
11. *SAH, Gemeentelijke en kantonale archieven van Heerlen 1794-1815*, inv. nr 266
12. *SAH, Gemeentelijke en kantonale archieven van Heerlen 1794-1815*, inv. nr 221 en RAL, F.A. nr 2478.
13. RAL, F.A. inv.no. 4299
14. RAL, F.A. inv.no. 4328
15. RAL, F.A. inv.no. 2474-2478, 4328 en 4399
16. L. van Wersch, 'Bijdrage tot de geschiedenis van Simpelveld en Bocholtz in de Franse tijd', in: *LvH* 1953, 60
17. Th. Dorren, 'De Vrijheidsboom te Valkenburg', in: *Msg* 1889, 156
18. W.H. van Bergen, *Geleen tijdens de Franse bezetting 1794-1814*, Stein 1991, 80-81; RAL, F.A.nr 4319

NOTEN

1. Hans Moser, *Maibaum und Maibrauch, Beiträge und Erörterungen zur Brauchforschung*, in: *Bayrisches Jahrbuch für Volkskunde*, München 1961; Jan M.G. Notten, *Oorsprong en achtergronden van de traditie van meidenplanting. Valkenburg*, in: *Geulrand* 34 (1991)p.64-67; K. ter Laan, *Folkloristisch Woordenboek*.
2. G.D. Franquinet, *De lindeboom op de openbare plaats te Nedercanne*, in: *Msg* 1879, 183-184
3. *Consistorieboek I (1663-1728)*. Archief Hervormde Kerkgemeente te Heerlen, vergaderingen 1 mei 1665, 1 mei 1671, 30 december 1782 en 17 juni 1695; H.W.J. Dohmen, *Meigebruiken in Zuid-Limburg*, in: *tijdschrift Veldeke*, 1961, 33-37.
4. N. Eussen, 'De Meidenplanting. Een folkloristisch gebruik vroeger ook te Heerlen', in: *LvH* 1959, 35.

BERICHTEN

THERMENMUSEUM: Tentoonstelling 'Met open vizier. Momenten uit de beeldvorming rond Amazonen'

In de Oudheid waren de Amazonen heldhaftige strijders, die in de mythen uiteindelijk steeds door mannen overwonnen werden. Menige hoogstaande vrouw werd door het heengaan van

Van 29 mei tot en 25 juli is in het Thermenmuseum in Heerlen de tentoonstelling 'Met open vizier. Momenten uit de beeldvorming rond Amazonen' te zien.

De Amazonen zijn een mythisch en mysterieus volk van strijdlustige vrouwen, dat al sinds mensenheugenis rondwaart in de beeldende kunst, de literatuur, de muziek en de politiek. 'Met open vizier' geeft zicht op het beeld dat men zich vanaf de Oudheid tot in onze tijd omtrent de Amazonen heeft gevormd. Duidelijk blijkt dat volgens de Grieken 'aan mannen gelijkwaardige vrouwen' altijd tot de verbeelding hebben gesproken.

haar man gedwongen zijn plaats op de troon en zijn macht over te nemen. Voor een enkeling betekende dit dat zij ook daadwerkelijk de leiding kreeg in strijd en oorlog, zoals koningin Boadicea die een leger van ruim 120.000 Kelten aanvoerde tegen de Romeinen. In de late Middeleeuwen zien we de strijd van met name vrouwen voor hun geloof. Hiervan is Jeanne d'Arc een voorbeeld. In de 16e eeuw streden in Nederland de vrouwen, zoals Kenau Simonsdochter Hasselaar in Haarlem, tegen de Spaanse overheersers. In de Gouden Eeuw kregen de vrouwen langzamerhand een kans om een (bescheiden) rol in het openbare leven te gaan spelen. In 1633

werd de schilderes Judith Leyster als eerste vrouw lid van het Lucasgilde. Zij bouwde zelfs een eigen atelier op. Twintig jaar later trad de eerste actrice op in de Amsterdamse schouwburg, die een 'poel van verderf' zou zijn.

Rond 1800 was de vrouw in het leger doorgedrongen. De vrouwelijke soldaten werden Amazones genoemd. Al snel kwam de benaming Amazone ook in gebruik voor vrouwen die zich als man kleedden en zelfstandig wilden zijn. Vanaf het begin van deze eeuw werd met de benaming Amazone ook op vrouwen met een lesbische voorkeur gedoeld.

Aan het eind van de 19e eeuw kwamen de vrouwen voor het eerst in het openbaar op voor hun rechten. De strijd richtte zich eerst op het verkrijgen van het vrouwenkiesrecht. De grote strijders in Nederland waren Dolle Mina (Wilhelmina) Drucker en Aletta Jacobs. Het duurde nog tot 1956 voordat Nederland zijn eerste vrouwelijke minister kreeg: Marga Klompé.

Begin jaren 70 werd emancipatie een belangrijk onderwerp en deden de feministen van zich spreken, onder andere door de pro-abortusactie 'Baas in eigen buik'. In 1972 richtten een groep vrouwen, waaronder ook de huidige minister van WVC, Hedy d'Ancona, het feministisch maandblad 'Opzij' op.

De strijdbaarheid van de Amazonen is door de eeuwen heen de sterkste karaktertrek gebleken. Dit blijkt nog eens duidelijk uit een politieke spotprent ten tijde van de Falklandoorlog, waarin 'iron lady' Margaret Thatcher als krijgsvrouw is afgebeeld.

Het museum is van dinsdag tot en met vrijdag geopend van 10.00 tot 17.00 uur en op zaterdag en zondag van 14.00 tot 17.00 uur.

MUSEUM VOOR INDUSTRIE EN SAMENLEVING: Verhalen gezocht

Over enkele jaren opent in Kerkrade het nieuwe 'Museum voor Industrie en Samenleving' haar deuren. Het museum zal de ontwikkeling van de industrie vanaf het begin van de negentiende eeuw tot in de nabije toekomst visualiseren. Met name de ijzer- en metaalindustrie, papierfabrikage, grafische industrie, chemische industrie, grof- en fijnkeramische industrie, glasindustrie, de mijnbouw en de voedings- en genotmiddelenindustrie zullen in het nieuwe museum aan bod komen. Het museum in oprichting heeft nu reeds op grote schaal contacten met diverse bedrijven in Limburg om een zo compleet mogelijk beeld van de industrie te krijgen.

Verhalen van vroeger

Informatie over productieprocessen, de algemene historie van de verschillende industrietakken en van de ontwikkeling van produkten is niet voldoende om de geschiedenis van de industrie te vertellen. Een belangrijke informatiebron ontbreekt nog, namelijk de verhalen en ervaringen van mensen die in deze industrieën gewerkt of kort bij de vestigingsplaatsen van de verschillende industrieën gewoond hebben. Deze informatie is meestal niet in boeken of archieven te vinden. Het dagelijks leven en het werk op de werkvloer, in het kantoor of tijdens de opleiding is maar zelden beschreven. De kennis over het leven en wonen in de wijken rondom de fabrieken en bedrijven, over de winkels waar de boodschappen gedaan werden en over de plaatsen waar men elkaar ontmoette, is eveneens zeer summier. Dit alles is echter van belang om een goed beeld te schetsen van de industrie

en samenleving in de periode die het museum behandelt.

Vertellers gezocht

Wij zijn daarom op zoek naar (gepensioneerde) mensen die ons over hun ervaringen, hun werk en hun leven vroeger in de diverse industrieën willen vertellen. Wij stellen belang in verhalen uit alle beroepsgroepen en -lagen van de verschillende sectoren en bedrijven: van produktiemedewerk(st)ers, administratieve medewerk(st)ers of leidinggevend. Alle verhalen en ervaringen zijn van belang om het beeld van de diverse industrieën te completeren.

Wanneer U ons iets kunt vertellen over Uw vroegere werkzaamheden, ruime ervaring heeft in een van de bovengenoemde industrietakken of bijzondere verhalen kent uit Uw omgeving, kunt U contact opnemen met het Museum voor Industrie en Samenleving, Postbus 164, 6460 AD Kerkrade. Het museum is op werkdagen tussen 9.00 en 17.00 uur telefonisch bereikbaar op 045-452700.